ВАЛІДНІСТЬ ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ: МАТЕМАТИКА АБСУРДУ[1]

Вітомський Ю. Л., Бондаренко С. Ю.

DOI: 10.53672/ej.2.2023.03[1] Check for updates

Анотація. Вітомський Ю. Л. і Бондаренко С. Ю. порушують проблему валідності психологічного дослідження особистості, яку вважають однією з головних і досі дискусійних у практичній психології. Мета статті — виявити слабкі місця валідності традиційних методів дослідження особистості й обґрунтувати психосемантичний підхід у психодіагностиці особистісних якостей. Автори аналізують два найпоширеніші інструменти: проективні методики та стандартизовані особистісні опитувальники. Щодо проективних методик проблема, на їхню думку, полягає не в самому методі проекції, а в інтерпретації, валідність якої залежить від професійного рівня фахівця, що створює ризик суб'єктивних висновків. Щодо опитувальників автори спираються на аргументи У. Мішела про низьку (не вище 0,3) кореляцію виявлених рис із фактичною поведінкою в нових ситуаціях. Критично оцінено й «математичну спокусу» психології: встановлення кількісних співвідношень створює ілюзію пізнання суті психічних явищ, не пояснюючи логіки їх розвитку, а висока варіативність результатів під впливом ситуативних обставин підриває надійність діагностики. Центральна теза статті стосується знакової природи психічного: вербальні реакції як продукт другої сигнальної системи принципово неоднозначні, символ може існувати лише у двозначній формі, тому психологічні суперечності автори пропонують розглядати не як конфлікт протилежних імпульсів, а як принцип («і те, і інше»). Звідси висновок, що стандартизовані опитувальники є надто грубими інструментами, нечутливими до індивідуальних нюансів, а риси особистості завжди містять неусвідомлювані, невербальні складники. Ефективність психодіагностичного методу автори вбачають у здатності виявляти ірраціональність у повному вигляді; частково проблему валідності пропонують розв'язати поєднанням психоаналізу з факторизацією результатів, а наступним кроком дослідження називають систематизацію способів факторизації. Положення статті варто враховувати судовим експертам-психологам, коли вони оцінюють межі інтерпретації результатів опитувальників і проективних методик.

Ключові слова: валідність, психодіагностика, особистісний опитувальник, проективні методики, психосемантичний підхід, абсурд, знак і символ, факторний аналіз.

Validity of Psychological Research: The Mathematics of the Absurd

Vitomskyi Yu. L., Bondarenko S. Yu.

Abstract. Validity remains one of the central and still disputed problems of applied psychology, and this article by Vitomskyi Yu. L. and Bondarenko S. Yu. addresses it with respect to personality assessment. The authors aim to identify weaknesses in the validity of traditional personality research methods and to justify a psychosemantic approach to psychodiagnostics. Two widely used tools are examined. For projective techniques the difficulty lies not in projection as such but in interpretation, whose validity depends on the professional level of the examiner and is therefore exposed to subjectivity. For standardised personality questionnaires the authors draw on Mischel's argument that measured traits correlate weakly (no higher than 0.3) with actual behaviour in new situations. They also criticise the “mathematical temptation” in psychology: quantitative relationships create an illusion of understanding the nature of mental phenomena without explaining their development, while

results vary strongly with situational factors. The core thesis concerns the sign nature of the psyche: verbal responses, as products of the second signal system, are inherently ambiguous, a symbol can exist only in an ambivalent form, and psychological contradictions should be treated as a principle ("both this and that") rather than as a clash of opposing impulses. Consequently, standardised questionnaires are too coarse to capture individual nuances, and traits always contain unconscious, nonverbal components. The authors propose combining psychoanalysis with factorisation of results and plan to systematise factorisation methods. The paper is relevant to forensic psychologists assessing the limits of test interpretation.

Keywords: validity, psychodiagnostics, personality questionnaire, projective techniques, psychosemantic approach, absurdity, sign and symbol, factor analysis.

Вперше оприлюднено: *сайт журналу «Судово-психологічна експертиза», 02.04.2023; у номері — 30.04.2023; DOI:* ***10.53672/ej.2.2023.03***[1].

Повний текст

Текст статті.

Постановка проблеми. Розроблений психодіагностичний інструментарій, який спрямований на вивчення поведінкових, емоційних та когнітивних аспектів розвитку людини, але саме він часто лише частково відповідає вимогам наукового методу.

Отже, практичні психологи гостро потребують комплексу діагностичних методів, здатних компенсувати неточність психологічних вимірювань. Однак таке дотримання методології більше покликане не гарантувати достовірність результатів, а частково заспокоїти совість дослідника. Питання валідності (дійсності) психологічних досліджень є однією з головних проблем практичної психології і залишається дискусійним.

На наш погляд, ця проблема безпосередньо пов'язана з суто теоретичними питаннями, особливо з визначенням психопатологічних проблем (деструкцій).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У дослідженнях особистості найчастіше використовуються проективний метод і стандартизовані особистісні опитувальники. З моменту своєї появи проективний метод закономірно викликав питання через неоднозначність символічної мови, що було переконливо з'ясовано, наприклад, в роботі Т.С. Яценко [7].

Проблема полягає не в самому методі проекції, а тим більше в методі проектування, а в тому, як він інтерпретується. Розробка базового рівня методологічної бази дослідження взаємозв'язку свідомого і несвідомого, що об'єктивується в особистісних проблемах суб'єкта, хоча і наближає їх до критеріїв експертизи, але якщо розбирати питання валідності проективних методик, то можна сказати, що спостерігається повністю відсутнє воно саме для проективних методик, оскільки воно безпосередньо залежить від професійного рівня експерта, який їх використовує.

Замість того, щоб знайти відповідність між зображеними символами і ключем до інтерпретації (навіть якщо це статистично підтверджено), фахівець повинен бути готовий використовувати свою психоаналітичну компетенцію для встановлення унікального характеру взаємозв'язку між свідомим і несвідомим. Це, в свою чергу, створює ризик сильного впливу суб'єктивності дослідника при формулюванні висновків.

Не менш серйозною є проблема валідності стандартизованих опитувальників, де невизначені елементи взаємозв'язку між психічними елементами мають бути нівельовані, що зробить інтерпретацію результатів об'єктивною. Це питання давно піднімав В. Мішель. Він успішно продемонстрував, що риси особистості, виявлені за допомогою опитувальників, не придатні для прогнозування поведінки і що ситуативні умови є більш важливими факторами. Зокрема, У. Мішель виявив, що фактична поведінка піддослідних у нових умовах має дуже низьку кореляцію (не більше 0,3) з виявленими особистісними рисами [6].

Дійсно, У. Мішель вказує не лише на слабкі сторони психодіагностики, але й самої психології особистості як наукової галузі. Так, звіти піддослідних, згрупованих і класифікованих за певною стандартизованою процедурою, часто не відповідають їхній поведінці в нових життєвих ситуаціях.

Поведінка людини досить передбачувана в повторюваних ситуаціях, але в дещо інших ситуаціях часто відбуваються ієрархічні зміни особистісних характеристик, які навіть самі випробовувані не можуть передбачити.

Мета статті - є виявлення слабких сторін валідності традиційних методів дослідження особистості й обґрунтування психосемантичного підходу у психодіагностиці особистісних якостей.

Виклад основного матеріалу. Психології ще належить пройти довгий шлях, перш ніж вона матиме повну наукову історію. Серед іншого, це пов'язано з неможливістю чіткого визначення закономірностей людської поведінки, які є основним об'єктом психологічних досліджень. У крайньому випадку, психодинаміку стабільних індивідів і груп можна підтвердити, наприклад, за допомогою класичних експериментів Ф. Зімбардо та С. Мілгрема.

Однак в умовах незначної зміни ситуацій, які перебувають поза межами загального стану суб'єкта, але не є надто стресовими, поведінка залишається важко передбачуваною. Цю відмінність можна пояснити тим, що в ситуаціях високого стресу поведінка людини ініціалізується, спрощується, регресує і визначається інстинктивними спонуканнями. З іншого боку, поведінку важко контролювати чи прогнозувати через можливість розвитку суб'єктивності до багатьох поведінкових виборів, не будучи обмеженим такими ситуативними вимогами. Дійсно, такий розвиток включає так багато різних імпульсів і векторів активності, що застосовність павловської теорії рефлексів для його пояснення мимоволі викликає сумніви.

Для розробки власної методології психологія використовує суворі математичні процедури дослідження. Це має наслідком створення ілюзії пізнання суті психологічних явищ, виявлення структурних зв'язків між окремими психологічними (і фізіологічними) елементами, ієрархічних зв'язків між структурними елементами тощо.

Математична «спокуса» проявляється переважно в пошуку кількісних відмінностей між окремими явищами, які, як вважається, визначають якісні показники.

У сучасних емпіричних та експериментальних психологічних дослідженнях математика часто виступає інструментом для розуміння психічних явищ і процесів [2, с. 18]. Ця формальність частково перекриває необхідність розкриття природи психічних явищ,

психологічного мислення, оскільки вона підміняється встановленням математичних співвідношень, які начебто дають об'єктивну основу для висновків про ймовірнісні чинники дослідження.

Однак така дослідницька стратегія далека від задовільної, оскільки не визначає логіку еволюції психологічних явищ [4, с. 37]. Механізми психодинаміки залишаються за межами чіткого розуміння психологічної науки і часто дійсно є механістичними (в популярному, матеріалістичному сенсі), об'єктивно- ізольованими доказами (особливо артефакти) і непереконливі або незрозумілі причини їх психодинаміки.

Можливо, якби встановлені математичні співвідношення були законами або фіксованими тенденціями, такий пошук не був би необхідним. Натомість ми маємо справу переважно з багатьма варіаціями факту еволюції психічних явищ, що викликає сумніви в обґрунтованості та достовірності психодинаміки.

Звичайно, простіше припустити, що йдеться про надійність процедури обстеження [6, с. 87-88]. Однак валідність діагностичних методів вважається серйозною проблемою, оскільки отримані результати дуже варіабельні і легко піддаються впливу ситуативних обставин.

Тому математика в психології в основному корисна для «фіксації» специфічних комбінацій когнітивного «безладу», які рідко фіксуються в одній і тій же конфігурації після багаторазових перетинів. Тому ми припускаємо, що вирішення проблем валідності автоматично підвищує надійність психологічної діагностики. Іншими словами, розуміння природи психічного «хаосу» має набути стабільної психодинаміки в процесі подальшої еволюції.

Виникає питання, наскільки діагностичні показники, особливо опитувальники, відповідають суті психічних явищ як формально, так і змістовно.

Психологія навчилася фіксувати певні показники психічного розвитку, але не змогла розгадати складну природу психічних явищ. Зрештою, головна проблема полягає не у фіксації психічного розвитку кількісних параметрів психологічних явищ, а в їхніх структурних властивостях.

Теорія рис, домінуюча в психології, пропонує розглядати психічні явища як утворення настрою, що визначають поведінку суб'єкта [8].

Якість темпераменту полягає в структурній єдності, неоднозначності та вирівняності психічних елементів, але може бути виражена в континуумі, як це показано в дослідницьких процедурах Г. Айзенка та Р. Кеттелла.

Загалом теорія особистості намагається дотримуватися системності, завершеності та ієрархічності в побудові її структури, що передбачає можливість встановлення раціональної та ефективної поведінки у суб'єкта.

Постулат О.В. Лібіна про принципи ієрархії структурних елементів, стабільності, координації та особистісної єдності пропонує розглядати особистість через призму принципів ієрархії структурних елементів, стабільності, кооперації та особистісної єдності, які забезпечують досягнення поставлених цілей [2, с. 58].

Не заперечуючи істинності та повноти цих принципів, підкреслимо, що суб'єкт завжди перебуває «поза» будь-яким систематичним поясненням самого себе.

Особистість та індивідуальність не відповідають своїм структурним каналам і навіть не є функціонально близькими до них. Будь-яка інтерпретація особистісних характеристик стає неповною не з точки зору кількості виявлених характеристик, а з точки зору їх значущості для моделей поведінки.

Релевантність поведінковим патернам як проблема, яка полягає не тільки в різноманітності проявів тих чи інших психічних явищ (емоцій, почуттів, поведінкових дій, когнітивних процесів), але і в їх структурній недосконалості. Наприклад, поряд з особистісною тривожністю завжди існують інші емоційні реакції, які не завжди можна правильно ідентифікувати, але які визначають зміст і динаміку, що характеризують тривожність. Це можна визначити формулою «і те, і інше».

На наш погляд, вербальні реакції, які набувають сенсу і, отже, є продуктом другої сигнальної системи, за своєю суттю є неоднозначними і передбачають двозначність. Йдеться не про опозиційні реакції, такі як страх і гнів, а про реакції кількох «акторів», які не пов'язані між собою причинно-наслідковими зв'язками. Ми пропонуємо розглядати психологічні протиріччя не з точки зору конфлікту протилежних імпульсів, а як принцип.

Це є передумовою існування символічних систем. На нашу думку, символи можуть існувати лише в двозначній формі. За інших умов вони стають сигналами, які структурно нічим не відрізняються від однозначних тваринних сигналів, що не мають синонімів.

Іншими словами, вони не можуть утворювати між собою синтаксичних і семантичних зв'язків. Іншими словами, символи - це завжди неповні реакції з можливими синонімами та антонімами. Такий підхід дає символічній системі можливість безперервного розвитку - недарма Д.М. Узнадзе говорив: «Засвоєння мови - це процес зміни об'єкта в цілому, який здійснюється шляхом розвитку і вдосконалення мовного відношення до об'єкта» [8, с. 440]. Такої ж думки дотримувався і Л.С. Виготський, який розробив концепцію про символічну природу мови [1].

Що це означає для психодіагностики? По-перше, марно намагатися визначити швидкість розвитку тієї чи іншої риси. По-друге, певні риси мають визначену унікальність і безперервний розвиток На противагу цьому, стандартизовані опитувальники в будь-якому варіанті стають надто грубими дослідницькими інструментами, нечутливими до нюансів індивідів, яких вони, власне, покликані вимірювати. По-третє, риси завжди містять сильні неспецифіковані (несвідомі, невербальні) елементи відповіді, навіть якщо вони мають місце на момент дослідження

Висновки. Виходячи з вищесказаного, можна зробити висновок, що ефективність психодіагностичного методу полягає в його здатності виявляти ірраціональність в її повній формі. Це має бути єдиною правильною метою психодіагностичного тестування особистості. Як цього можна досягти? Для цього необхідно спробувати поєднати два суперечливих підходи, які комплексно розкривають динаміку знакової системи суб'єкта.

Проблема валідності психологічних досліджень є наслідком відсутності релевантних одиниць психологічного дослідження. Ми вважаємо, що знаки мають структуру, яка базується на взаємопов'язаних елементів. Частково проблему валідності можна вирішити шляхом застосування методу психоаналізу та факторизації результатів.

Наступним кроком у цьому дослідженні є систематизація та класифікація варіантів факторизації результатів психологічних досліджень з метою визначення найбільш прийнятного методу факторизації.

Це найбільш поширена форма символічної структури. У перспективі це допоможе вирішувати проблеми в педагогіці та психотерапії, оскільки дозволить більш точно діагностувати стан розвитку тих чи інших явищ.

Література:

1. Татьянчиков, А. О., Татьянчиков, А. О., & Татьянчиков, А. А. (2017). Методичні рекомендації до виконання лабораторних робіт з курсу «Методи психологічного дослідження: математичні методи в психології».

2. Кравчук, О. А. (2018). Щодо застосування математичних методів у психології. *ББК 72: 74 Н56*, 69.

3. Слободенюк, Р. (2018). Застосування математичних методів в психології. *Рекомендовано вченою радою Житомирського державного університету імені Івана Франка, протокол № 12 від 23 березня 2018 року*, 158.

4. Knysh, A. (2018). Застосування методів коучингового підходу при викладанні дисципліни" математичні методи в психології". *Теорія і практика управління соціальними системами*, (2), 18-27.

5. Луцишин, О. (2009). Використання математико-статистичних методів у психології. *Матеріали II Всеукраїнської студентської науково-технічної конференції „Природничі та гуманітарні науки. Актуальні питання “*, *2*, 5-5.

6. Телейко, А. Б., Чорней, Р. К. (2007). Математико-статистичні методи в соціології та психології. *навч. посіб./АБ Телейко, РК Чорней.–Київ: МАУП*.

7. Виготський, Л. (2010). Історичне значення психологічної кризи. Методологічне дослідження. Психологія і суспільство, (1), 102-190.

8. Максименко, С. Д., Носенко, Е. Л. (2008). Експериментальна психологія:[підручник]. К.: Центр учбової літератури.

Анотація. *Дане дослідження у вигляді наукової статті присвячене вирішенню проблеми валідності психологічних досліджень. Показано слабкі сторони інтерпретації результатів стандартизованих опитувальників та проективних методик, пояснена причина цього явища. Валідне психологічне дослідження покликане цілісно виявляти структурні елементу знаку. Проте зробити це за допомогою традиційних методів практично неможливо, оскільки діагностується лише усвідомлювана частина знаку. Альтернативним можна вважати психосемантичний метод асоціативного експерименту, результати якого піддаються факторизації. На типовому прикладі показана структурна специфіка знаку, який складається з антагоністичних елементів.*

Ключові слова: *абсурд, дезабсурдизація, валідність, особистісний опитувальник, факторний аналіз.*

Annotation*. This study in the form of a scientific article is devoted to solving the problem of validity of psychological research. The weaknesses of the interpretation of the results of standardised questionnaires and projective techniques are shown, and the reasons for this phenomenon are explained. A valid psychological study is designed to identify the structural elements of a sign in a holistic manner. However, it is almost impossible to do this using traditional methods, since only the perceived part of the sign is diagnosed. An alternative method is the psychosemantic method of associative experimentation, the results of which can be factorised. A typical example shows the structural specificity of a sign consisting of antagonistic elements.*

Keywords: *absurdity, disambiguation, validity, personality questionnaire, factor analysis.*

Vitomskyi Yurii Leonidovych, Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of Criminal Law, Process and Criminalistics of the Kyiv University of Intellectual Property and Law, Kyiv, tel.: +380688848844, u.vitomskyi@gmail.com, https://orcid.org/0000-0003-3094-5104

Bondarenko Stepan Yuriiovych, 2nd year student of the Information Protection Institute of the National Academy of the Security Service of Ukraine, Kyiv, tel.: +380955512612, bondarenko.stephan@ukr.net, https://orcid.org/0000-0001-8328-5117

VALIDITY OF PSYCHOLOGICAL RESEARCH: THE MATHEMATICS OF THE ABSURD

References

1. Vitomskyi Yu. L., Bondarenko S. Yu. Validnist psykholohichnoho doslidzhennia: matematyka absurdu [Validity of Psychological Research: The Mathematics of the Absurd]. Sudovo-psykholohichna ekspertyza. Zastosuvannia polihrafa i spetsialnykh znan v yurydychnii praktytsi. 2023. Vol. 8, No. 2 (44). DOI: https://doi.org/10.53672/ej.2.2023.03. URL: https://expertize-journal.org.ua/spetsialni-znannya/8619-vitomskij-yu-l-bondarenko-s-yu-validnist-psikhologich-nogo-doslidzhennya-matematika-absurdu (onovlena versiia vid 08.11.2026). [in Ukrainian].